

HOMOKI NAGY MÁRIA

A magyar magánjogi kodifikáció első lépései

A 18. század Európájában a felvilágosodás és a természetjog eszmei áramlatainak hatására olyan reformtörekvések indultak el, amelyek meghatározták a következő század állami, társadalmi és jogfejlődését egyaránt.

Magyarországon a török kiűzése után, felvilágosult uralkodóink, Mária Terézia és II. József birodalomegységesítő politikája hatására olyan reformgondolatok fogalmazódtak meg, amelyek egész társadalmi életünket a szokásjog által meghatározott jogrendszerünket befolyásolták. Bár uralkodóink pátensekben megnyilvánuló gondolatai ellentétben álltak a magyar hagyományokkal, mégsem maradtak következmények nélkül. Az új gondolatok gyökeret vertek és fejlődésnek indultak. Bármennyire is ellenszenvesek voltak II. József intézkedései, halála után II. Lipót által összehívott országgyűlésen mégis érezni lehetett, hogy Magyarországon is megért az idő a változásokra.¹ II. Lipót különben is óvatosabb politikával lépett a magyar rendek elé, mint bátyja. Tapasztalatból tudta, hogy a magyar rendekhez megfontoltabban kell közelíteni. Ugyanakkor szerencséje is volt. A Főrendi Táblán a kor nagytekintélyű, haladó szellemű főurai foglaltak helyet, akik a 18. század végén érezték, hogy az elavult magyarországi politika és gazdaság egész rendszerét meg kell változtatni. Ennek a légkörnek volt köszönhető, hogy 1791-re a magyar országgyűlés mindkét táblájának tagjai eljussanak addig a gondolathoz, hogy felújítva az 1715-ben már életrehívott, de eredménytelen *Systematica Commissio* munkáját, az 1791:67. tc.-el felállítsa a *Regionalis Deputatiokat* feladatul adva nekik, az egész ország politikai-jogi életének megreformálását.

Ha végigtekintünk az életrehívott kilenc bizottságon és a megvalósítandó feladatokon szinte magától adódik az összehasonlítás gondolata: Magyarországon az 1790-es években az ország egészét érintő törvényalkotásra készültek. A 18. század végén Magyarországon is gyökeret vert a kodifikáció gondolata. A felvilágosodás gondolkodásából kicsírázó kodifikációs igény a 18–19. század fordulóján terjedt el egész Európában. Jeremias *Bentham* megfogalmazása szerint kodifikációról csak akkor beszélhetünk, ha a törvénykönyv minimálisan egy egész életterületet átfog, világos és érthető nyelven készül, szisztematikus rendezettségben az egész államra érvényes módon, melytől a bírák nem térhetnek el korábbi jogi normákra hivatkozva.² A természetjog eszmevilágából kiindulva még azt is megkísérelték a kodifikáció hívei érvényesíteni, hogy egy törvénykönyv minden polgár számára egyenlő legyen, tekintet nélkül a társadalmi rétegek rendi hovatartozására. Ezen gondolatok szellemében a 18. század közepétől igen jelentős kodifikációs hullám indult el Európában, melyek eredményeként *Poroszországban* megszületett a közjog és magánjog szinte egészét átfogó *Allgemeines Landrecht*, *Franciaor-*

¹ Mátyusz Elemér: A reformkor nemzedéke Századok 1923

² Helmut Coing: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. München 1977.

szágban Napóleon erőteljes ösztönzésére, a korábbi kodifikációs törekvéseket is figyelembe véve elkészült a *Code civil*, a *Code penal*, a *Code de commerce*. A *Habsburg Birodalomban* Mária Terézia kezdeményezésére igen jelentős magánjogi kodifikáció kezdődött, melyek eredményeként 1812-ben hatályba lépett az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*.

Eme nagy törvényalkotási folyamatba tartozik bele az a kodifikációs munka, amely az 1790/91. évi országgyűlés rendelkezésére indult meg Magyarországon. Ha nem is egy nagy kodex, mint az ALR, hanem több, önálló törvénykönyv megalkotásával, az ország egészét érintő törvényalkotási munka folyt 1790–1795 között. Az életrehívott törvényalkotó bizottságok; a közjogi–politikai; a banderialis; a nyelvi; a vallási; a tanügyi; az urbáriális; a bányászati; a kereskedelmi és a jogi deputációk az adott terület egészét átfogó kodifikációra készültek. A bizottságok tagjai az arra legrátermettebbek lettek a főrendek és a köznemesek közül egyaránt. A közjogi–politikai bizottság élén, az 1790/91. évi országgyűlésen nádornak választott Sándor Lipót főherceg állt, a jogi deputációt az országbíró, a kereskedelmi bizottság munkáját pedig Fiume akkori kormányzója Skerlecz Miklós, a kor egyik legkiválóbb gazdasági szakembere vezette.

Nem kis túlzással, de nyugodtan mondhatjuk, minden feltétel megvolt arra, hogy Magyarország az elkészítendő tervezetekkel a reformok és ezzel együtt a haladás útjára lépjen.

"Mindaz, ami a XIX. század legelején élő liberálisok előtt ideák gyanánt lebegett: alkotmány, mely biztosítja az állampolgárok jogait és egyéni szabadságát, a törvényhozó hatalom megoszlása az uralkodó és a nép képviselte között, ugyanennek ellenőrzése alatt álló végrehajtóhatalom, a bürokratizmus ellensúlyozása, az önkormányzat megerősítése és fejlesztése, mindez még megvolt magyar földön. A reformmunkálatok komolysága nem üres reménnyel kecsegtetett."³

Az alaposan és lelkiismeretesen megvitatott tárgyakról már teljesen elkészült, indokolással ellátott törvényjavaslatok az ún. *rendszeres munkálatok*, systematicum operatum-ok készültek, s már csak az volt hátra, hogy megvitatásra országgyűlés elé vigyék, s ott az egész nemzet képviselte, annak rendje és módja szerint megvizsgálja, átjavítsa, és szentesítés végett a király elé terjessze.

1795-re minden bizottság elkészült a maga feladatával, s a tervezetek lehetőséget adtak arra, hogy a felállított reformokat tényleg beépítsék munkáikba.

Számunkra a legfontosabb természetesen a jogi bizottság munkája, melynek a büntetőjog, a magánjog, a váltójog és a törvénykezési jog reformját kellett volna végrehajtani. Szokásjogra épülő jogrendszerünknek különösen nagy szüksége lett volna a kor színvonalának megfelelő, átfogó, rendszerezett, egységes, a bírói mérlegelést, az analógiát kizáró törvénykönyvekre. S amikor megvizsgáljuk a jogi bizottság munkáit, sőt a bizottságnak adott felkérést, az első meglepetés akkor ér bennünket. Minden deputáció, az öt létrehozó felhatalmazásban azt a feladatot kapta, hogy készítse el az adott területre vonatkozó törvénykönyvet. Így volt ez a jogi bizottságnál is a büntető-, váltó- és törvénykezési jog kapcsán. A magánjogot illetően viszont a felkérés a magánjogi törvények kidolgozására szorítkozott. Ez önmagában már jelenthette volna az egységes magánjogi Codex tervezetének elkészítését, de ha a bizottság által elkészített munkát a kezünkbe vesszük, akkor világosan kitűnik, hogy a magánjogot illetően a bizottság csak bizonyos magánjogi jogintézményeket érintő javaslatokat készített. 69 magánjogi törvényjavaslat született, melyek csak töredékében fogták át magánjogi rendszerünket, ezért ha abból az

³ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke Századok 1923.

alapfeltételből indulunk ki, hogy kodexről akkor beszélhetünk, ha legalább egy jogág teljes egészét egységesen, rendszerezetten átfogja, akkor az 1795. évi magánjogi törvények ezen kritériumoknak nem felelnek meg.

Előrebocsátva azt, hogy ettől az első munkától nem várjuk s nem is várhatjuk el, hogy a pandektisták által kidolgozott pontos fogalmakkal dolgozzanak, azt azonban elvárhatjuk, hogy a reformokra megért magánjogi szabályokat valamilyen egységes rendszerben szabályozzák. Ehelyett az elkészült tervezetek vizsgálata során megállapítható, hogy a magánjogi jogintézmények közül alapvetően az adománybirtokot, a női különjogokat és öröklési jogot és a kötelmi jogon belül az örökbevallást és a zálogot tárgyalták. Azaz csak azon kérdéseket vizsgálták, amelyek a magánjog rendszerén belül a legvitatottabbak voltak. Nem esik szó a családjog körébe tartozó házassági jogról, apai hatalomról és gyámságról. Ami különösen szembetűnő, nem beszél a feudális szokásjogunkat oly meghatározó ősiségről.

Alapnak minden jogintézménynél a Tripartitumot tekintették, amelytől eltérni nem lehet, legfeljebb az ott adott szabályt a kor viszonyához igazítva értelmezni kell vagy lehet.

A Tripartitumon kívül még az 1715-ben hozott magánjogot érintő törvényekre utaltak vagy azzal a céllal, hogy azokat is értelmezzék vagy azért, hogy a Tripartitum az 1715. évi szabályok és a gyakorlat között keletkezett ellentmondásokat kiküszöböljék.

Így pl. a királyi adomány nem más, mint a Szent Korona birtokjogának, *örökösödési* joggal való háramlása feletti törvényhatóságának a királyi fenség által való önkéntes átengedése, mert a király megfelelő módon, törvényes úton adott adománnyal, ezt követő törvényes beiktatással bárkire elidegeníthet javakat⁴

Az adományozás akkor történik megfelelő módon, ha az adománylevélbe az adott adománybirtok örökösödési rendjét is beleírják. Werbőczy óta vitatott, mikor kell csak a fiág számára adottnak tekinteni a jószágot, s mikor lehet a leányág számára is kiterjeszteni. Az 1791. I. Art. 6. § értelmében "ha az *örökösöknek és utódoknak* záradékkal kibocsátott donatiohoz az is hozzá van fűzve *hagyományosoknak és átvevőknek*, ezalatt mindkét nem jogát kell érteni: ha ugyanis a király jóváhagyta, hogy az összegyűjtött javakat az adományos bármely hagyományosainak továbbadják, sokkal inkább egyet kell érteni azzal, hogy a lányokra is hagyományozható legyen, mivel különben sem lehet az apáról feltételezni, hogy az saját lányai kizárásával inkább idegeneket kíván örökössé tenni.⁵

Hasonlóképpen az adománybirtok örökléséhez ad magyarázatot az a szakasz: "hogy míg bárki, a kizárólag a férfiág számára nyer adományt, de azután akár vallomás, akár végrendelet útján a jogot a női ággal megosztja és a kiterjesztő rendelkezésre törvényes beiktatással megerősített királyi hozzájárulást is szerez, a jószág a consensus

⁴ Projectum Legum civilium (PLC) 1791. I. Art. 1. §.; II. Art. 1. §. Rex non secus, quam per Donationem suo modo, et legali via expeditam, subsequente legitima Statutione, Jure ad Bona cuiuspiam collata semet exiit; Conventiones itaque, Venditiones et Inscriptiones Camerales, etiamsi ratificatione Regia roboratae sint, Pignus tantum sapiunt. §. 1. Consensus Regius est: *Jurisdictionis S. R. Coronae super Juribus possessionariis in eam successorio Jure devolvendis per Regiam Majestatem spontanea cessio.*

⁵ P.L.C. 1791. I. Art. 6. §. Si Donationi cum Clausula: *Haeredibus et Posteritatibus*, emanatae inseratur etiam, *Legatariis et Cessionariis*, eo ipso Jus utriusque Sexus subintelligendum est; si enim Princeps, annuit, ut Bonum collatum, ad quosvis Donatarii Legatarios devolvi possit, multo magis annuisse censendus est, ut in Filiis quoque devolvatur, cum alioquin nec de Patre praesumi possit, eum cum exclusione Filiarum suarum estraneos poitus, Legatarios ad Successionem vocare voluisse.

regius miatt már a női ágra is kiterjesztetett, azaz a megadományozott magszakadása esetén nem szállnak vissza a fiscusra.⁶

A korábbi gyakorlathoz képest itt egy kiegészítő rendelkezést hoztak. Azt már Werbőczy is megengedte, hogy adománybirtok esetében az első szerző kiterjesztő jogával éljen, azaz a férfiágra történt adományozást leányágára is átengedje. Ez a kiterjesztő jog azonban kizárólag a fiág életére korlátozódott, amikor a magszakadás bekövetkezett, az eredeti szabályoknak megfelelően a birtok visszaszállt a királyra. Azzal, hogy az első szerző kiterjesztő jogát az 1791. évi tervezet azzal tette törvényessé, hogy eleve királyi engedélyt kér rá, valójában úgy értelmezni, hogy utólag mind a két ág számára királyi engedéllyel örökíthetővé vált az adománybirtok.

Hasonló módon, szinte értelmezve mondja a javaslat a korábbi és a jövőbeni viták elkerülésére a nádori adományról a következőket:

"Lecsillapítandó az 1715/33. Articulus nyomán az országlakók és a királyi fiscus között a jövőben támadó vitákat, eldöntetik:

2. §: a nádor a jövőben is csak ingatlan javakat, és nem több, mint 32 bármely hely úrbéri állománya szerint összeszámolandó teljes telket adhat csak oda, mégis egybefoglalhatja az ahhoz kapcsolódó földbirtokosi, valamint királyi haszonvételekkel, amilyenek a legelők, az erdők, vágóhíd, sörfőző, kocma és más hasonlók."⁷

A birtokjogot illetően a feudális jogrendszerre oly jellemző hármas kötöttség: tudniillik, az ősiség, az adományrendszer és az úrbériség közül a tervezet kizárólag az adományrendszerrel foglalkozik. Az érthető, hogy az úrbériség tárgyalását kihagyta, hiszen külön bizottság foglalkozott a földesúr-jobbágy viszonyát szabályozó urbárialis kérdésekkel, s ezek közül is a legfontosabbal az úrbéri telek tulajdonjogi és birtokjogi szabályaival. Érthetetlen módon az úrbéri telket terhelő dologi szolgáltatások közül a *tizeddel* külön törvénycikk foglalkozik, amely kimondja, hogy a parasztok által birtokolt és tulajdoni joggal nemes kezekbe került telekutáni tartozékok után a visszavétel idejétől kezdve tized nem jár, ha viszont a tizednek alávetett jobbágyi földeket más curialis, allodialis földdel helyettesítik, azok a tized terhének alá lesznek vetve."⁸

De ugyancsak érthetetlen, hogy az adományrendszer mellett miért nem érintették az ősiség kérdését. Az ősi és a szerzett vagyon közötti alapvető különbségek, ezek jogi következményei csak annyiban jelennek meg a tervezet szövegében, amennyiben annak örökléjségi vonzatai vannak. "A szerzett dolgok a vagyon megszerzőinek szabad

⁶ P.L.C. 1791. II. Art. 1. §. Dictamineque tituli 63. I-mae vim Donationis habet, et ideo, dum quispiam Bona pro sexu tantum Masculino impetrat, sed dein sive per Fassionem, sive Transactionem, aut Testamentum Jus illud cum sexu etiam foemineo communicat, huicque extensoriae dispositioni Consensus Regius legitima statutione firmatus superinducitur, esto Jus Regium Titulo 24, I-mae circumscriptum, peculiariter adnexum non sit, attamen emergente taliter disponentis in semine virili de ectu, Bona ad Jus successionis Fiscus Regii, quia illud per Consensum Regium, sexui etiam foemineo jam collatum est, non recidunt.

⁷ P.L.C. 1791. IV. Art. 2. § Palatinus a modo in posterum nonnisi bona immobilia, et ex bis non plus, quam Sessiones 32. integras, juxta constitutum urbariale cujuslibet Loci computandas, cum Territorialibus tamen eo spectantibus, ae Regalibus loci Beneficiis, uti sunt: Pascua, Sylvae, Macellum, Braxae, Ustrinae, Educillum; et alia similia, conferre possit: si vero Sessionibus praevia ratione circumscriptis Dominales Terrae intermixtae essent, aut collatie Praedium respiceret, tum uni Coloniali Sessioni Jugera 50. singulum a 1200 orgiis quadratis calculando, aequipolleant.

⁸ P.L.C. XXV. Art. 1. §. Ex Appertinentiis postfundualibus per rusticos possessis, et ad manus Nobilitares jure proprietatis receptis, decima non competit a tempore receptionis; si nihilominus terris colonialibus decimae subjectis aliae Curiales, atu Allodiales per modum Cambii substituantur, ille decimationis oneri subjectae erunt.

rendelkezése alatt vannak, de az örökölt ingó és ingatlan vagyonnal kapcsolatos, a törvényes örökös sérelmére szerkesztett testamentumok nem érvényesek."⁹

Ugyanakkor "azok a testamentumok, amelyek olyasmikre is kiterjesztettek, amelyek tekintetében a testamentumot készítő nem tudott szabadon rendelkezni, ha az örökösök: az osztályt, az osztályrészek elfogadása hosszabb időn át való ellentmondás nélküli folyamatos birtoklás útján foganatoszá tétettek, a továbbiakban *nem érvényteleníthetők*."¹⁰

"A parasztnak is csak a saját szerzeményeivel kapcsolatban van szabad rendelkezési joga, az örököltekkal kapcsolatban soha".¹¹

Ez a meghatározás azért érdekes, mert ezáltal elismerték, hogy a parasztságnak is van ősi vagyona. Viszont azzal, hogy a magánjogi törvények között 1795-ben nem beszéltek külön a nemesi örökölt vagyonról, így nem lehet pontosan meghatározni, hogy a parasztságnak csak az írtásföldekre, szőlőföldekre ismerték el ősiségét vagy esetleg más fekvőjósága esetében is.

Tulajdonképpen itt válik nyilvánvalóvá, hogy legalább két bizottságnak, a magánjogi albizottságnak és az urbáriális bizottságnak együtt kellett volna működnie. Több, a magánjog körébe tartozó kérdés az urbáriális bizottságban került tárgyalásra, és miután az urbáriális bizottság nem tartotta magát illetékesnek az adott kérdés rendezésére, egyik bizottság sem tárgyalta az adott jogintézményt.

E rövid tanulmány nem ad arra lehetőséget, hogy az 1795-re elkészült magánjogi törvényjavaslatok mindegyikét végigelemezzük. Ezért aránylag egy szűkebb magánjogi területet választottam annak bemutatására, hogy az alapvető magánjogi jogintézmények érintetlenül hagyásával, a gyakorlat által megkívánt szükséges változtatásokat, reformelképzeléseket miként próbálták a magánjogi bizottság tagjai a javaslatokban érvényre juttatni. E szűkebb terület a *női különjogok* rendszere. Már Werbőczy a maga Tripartitumában pontosan körülhatárolta azokat a jogokat, amelyeket feudális nemesi szokásjogunk a nők számára biztosított. Ezek a lánynegyed, a kötbér, a jegyajándék, a hozomány, a hajadoni jog és az özvegyjog intézménye voltak. az 1795. évi tervezetben mindössze három javaslatot találunk, melyek a női különjogokról szólnak, mégpedig a 8. articulus a leánynegyedről, a 9. articulus a hajadoni jogról, a 10. articulus pedig az özvegyek jogairól beszél.

A *leánynegyedet* (quartalitium) Werbőczy akként határozta meg, hogy a "negyedjog, az a birtokjog, melyet a hajadonoknak és asszonyoknak az apai örökségi fekvő javakból és jogokból a nemzetségi leszármazás jeléül, nem örökösen vagy öröksésképpen, hanem a visszaválthatás kikötése mellett és ennek feltétele alatt adnak ki."

Miután a gyakorlatban nem magával a leánynegyed jogintézményével volt probléma, hanem azzal, hogy a leányoknak az apai örökségi fekvő javakból, azaz ingatlanokból milyen módon adják ki a nekik járó negyedrészt, s a leányok milyen sorrendben

⁹ P.L.C. XI. Art. 1. §. Acquisita liberae acquiritorum subsunt dispositioni, verum Testamenta de rebus vive mobilibus, seu immobilibus avitis in praejudicium legitimi Successoris condita non tenent, quapropter etiam pecuniae per Divisionem inter Successores communis Genitoris initam obventae, liberae Convidentium Dispositioni non subsunt, verum innuerite Articulo 49. 1723. deficiente uno Convidentium in alium devolvuntur.

¹⁰ P.L.C. XI. Art. 2. §. Si nihilominus Testamenta etiam talia, que ad ea quoque, intuitu quorum Testator libere disponere non potuit, extensa sunt, per successores divisione, catarumque acceptione, et longiori tempore absque ulla reclamazione continuato possessorio usu roborentur, invalidationi amplius non suberunt, et ideo etiam.

¹¹ P.L.C. XI. Art. 7. §. Etiam rusticus tantum de acquisitis suis habet liberam disponendi facultatem, nullater us vero super avitis.

követelhetik jussukat, a 8. articulus csak ehhez próbál segítséget nyújtani. A javaslat meghatározza, hogy miután a leánynegyed kizárólag az apa halála után követelhető, ezért a negyedjog kiadására a nők a törvényes öröklés szabályait kell, hogy alkalmazzák, azaz míg a közelebbi fokon van lányörökös, addig a távolabbi fokon lévő lányok negyedjogra való igényüket nem érvényesíthetik.¹²

Vitatott volt a leánynegyed kifizetésekor, hogy a leányoknak kiszolgáltatandó negyedrészt örökségként vagy hagyományként kell-e értelmezni. Hiszen ha örökségként jár, akkor az apai hagyaték passzívumaihoz is hozzá kell járulnia a leányoknak, ha viszont hagyományként értelmezik, akkor, mint tiszta aktívumot, mindenki mást megelőzően ki kell adni az örökségből, s ezért a leányoktól semmiféle teherviselés nem várható el. Éppen ezért a javaslat megerősíti a Werbőczy által is már megfogalmazott tételt, hogy "a leánynegyed a lányoknak *nem öröklés címén*, hanem szülői gyarapodás jegyében adatik, és mivel csak a teherviselés marad az örökösökre, azért az atyai teher fizetéséhez a lányok leánynegyed okán nem kényszerülnek hozzájárulni."¹³

A másik női különjog, amelyről intézkedés történt a *hajadoni jog*. (*ius capillaris*) A hajadoni jog az árván maradt leányokat megillető olyan jogosultság, mely biztosítja számukra a rendi állásuknak megfelelő *ellátást, tartást, lakhatási joguk* van az apai házban, s férjhezmenetelükkor *kiházasítást* követelhetnek az apai vagyon örökösaitól.

Miután mind a leánynegyed, mind a hajadoni jog a leányokat illeti, akik nem az apai vagyon örökösai, ezért örök vita tárgyát jelentette fi- és leánytestvérek között, hogy a férfi örökösök milyen módon biztosítsák a jogokat a leányág számára, természetben kell-e mindent teljesíteni, vagy a felek által megkötendő egyezségben határozzák-e meg a teljesítés módját.

Az általánosan elfogadott szabály értelmében a leánynegyedet a lányok a birtok *közbeccsü* értékében számolva, pénzben kapták meg, kivéve, ha a lány apja vagy annak halála után fitestvérei beleegyezésével birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez ment feleségül. Ekkor *természetben* kapta a leány a neki járó negyedjogot.¹⁴ Az új javaslat negyedjog esetében meghagyta, hogy közbeccsü értékben kell kiszámolni a leányoknak jutó részt. (8. Art. 3. §). A hajadoni jogot, mivel az a még férjhez nem ment leányoknak járt, általában természetben biztosították a mindenkori örökösök, azaz házasságkötésükig benn maradhattak az apai házban és birtokban. Az új javaslat ugyanakkor tekintettel van a törvényes örökösök helyzetére, lehetővé teszi, hogy "törvényes utód vagy örökös, amikor a javak tulajdonába lép, szerződéssel vagy megegyezéssel köteles meghatározni a megye által kiküldendő személy jelenlétében a hajadoni jog mértékét."¹⁵

¹² P.L.C. VIII. Art. 1. §. Actio ad obtinendum Quartalitium secundum ordinem geniturae competit; aedoque donec primi Acquisitoris Filiae exstant, aut his non exstantibus proximioris gradus adsunt, tamdiu aliae in remotiori gradu constitutae quartam puellarem praetendere non possunt.

¹³ P.L.C. VIII. Art. 2. §. Quartalitium Filiabus non titulo successionis, verum in signum parentelae propagationis datur, et quia supportatio onerum tantum Successores manet, ideo ad exolutionem paternorum onerum, filiae ratione Quartalitii concurrere non obligantur.

¹⁴ Tripartitum I. 29. 6-7. §.

¹⁵ P.L.C. IX. Art. Filiae usque tempus emaritationis in Domo paterna remanendi jus habent, et congruum ex Bonis paternis Sexum Masculinum concernentibus titulo Juris capillaris exigendi Provisionem, atque emaritationem, quas legitimus Haeres, et Successor, quando Possessorium Bonorum adit, speciali semper pacto; et conventionione, in praesentia exmittendi per Comitatum Individui definire obligatur, et si eatenus convenire non posset, Comitatus habita status Bonorum, propriae item substantiae, et aetatis, ac conditionis, numerique Filiarum reflexione, pro justo, et aequo determinabit, atque non obstante cujusvis partis contradictione, determinationem suam in effectum etiam deducet, salva parti non contentae praetensionem suam via Juris extra Dominium prosequendi facultate.

Ha az érintett felek nem tudnának megegyezni, akkor a megye közgyűlésének van joga a megegyezést pótolni, azaz pontosan meghatározni a leányok számát, rendi állását, a vagyon mennyiségét, figyelembe véve a hajadoni jog mértékét. Mindez azt jelenti, hogy az árva leányok a hajadoni jog mértékén belül az apai jószág használatának egy részére korlátozhatók. Ha a tömeges örökös a korlátozással élni akar, akkor azt mindig szerződésben kell megtennie a birtok fekvése szerint illetékes megye jóváhagyásával. Miután a rendelkezés azt a célt szolgálta, hogy a testvérek között felmerülő vitákat lehetőség szerint peren kívül elrendezzék, érdemes említést tenni arról, hogy 1830-ban, amikor az újból elkészített törvényjavaslatokat kinyomtatva megküldték a megyéknek, s ott tárgyalásra bocsátották, néhány megye közgyűlésén előtérbe került, hogy az 1795. évi módosítás nem csökkentette a hajadoni jog érvényesítésével összefüggő pereket, mert ahogy azt *Nógrád* vármegyében megfogalmazták: "Azon határozatlanság, melyben ezen cikkely a hajadon jussokat hagyja, midőn a barátságos egyeztetésre — politikai eligazításra és végképpen a bírói elítélésre igazít, nemcsak a testvérek közt több kedvetlenséget okozhat — de az igazság kiszolgáltatására is kevesebb biztonságot ad, mert mindenütt önkényes kedvezéseknek részt nyit. A öröklekedőknek *nem adódik bizonyos zsinórmérték*, melyhez követeléseiket alkalmaztathatnák."¹⁶

Ezért a nógrádiak javaslatukban a leánynegyed kiadásához hasonló megoldást javasolnak mondván, a hajadoni jog mindig az apa rendi jogállásához és vagyoni helyzetéhez igazodik, másrészt a törvényes örökösnek nemcsak árván maradt testvérhugait kellett eltartania, de saját magát, sőt saját családját is. Ezért azt a javaslatot tették, hogy "minden férfi örökös három annyit kapjon használásba, mint a hajadon lány", s ezzel a módosítással úgy javasolták a törvénycikkely szövegét módosítani, hogy: "A leányoknak a hajadoni juss fejében férjhezmenetelig az atyai jószágban maradni és az atyoknak fiúi ágot illető józsaigaikból illendő tartókat és házastást kívánni, melyekre nézve, ha a testvéreikkel megegyezni nem tudnak, a férfi jószágból számokra egy részt kell oly módon kihasítani, hogy egy fiúnak három annyi jusson, mint egy leánynak, a kiházásítás módja úgy rendeltetvén, mint az Osztályok mellett."¹⁷ Ez a gyakorlati megvalósítás Werbőczy Tripartitumában is megtalálható a leánynegyed kiadásánál, amikor ezt írja az I. 29. §-ban, hogy "a leányok számára pedig az ország szokása szerint leánynegyed fejében különítették el az apai házat az apai birtok negyedrésszel együtt s hagyják őket kiházásításuk idejéig azoknak birtokában." Mindezek azt bizonyítják, hogy a javaslat készítői és a vármegyei közgyűlések tagjai is próbáltak megoldást találni, ami hol egy kis előrelépést jelentett volna, hol a Tripartitum szabályaihoz tértek volna vissza.

Az 1795. évi magánjogi törvényjavaslatok közül a tizedik, az *özvegyek jogairól* beszél. A cím már jelzi, hogy itt többről van szó, mint az özvegyi jogról (*ius viduale*). Az özvegyi jog önmagában kizárólag azt jelenti, hogy az özvegy nő, míg a férje nevét viseli, rangjának megfelelő tartást, ellátást igényelhet a vagyon örököseitől, valamint bennmaradhat férje birtokában, újabb férjhezmenetele esetére pedig még kiházásítást is követelhet. A 10. Articulus az özvegyi joga kívül a nőknek járó jegyajándékról, hozományról és a hitberről is rendelkezik. E jogintézmények egy törvényjavaslatban való összefogása azért indokolt, mert a jegyajándékot, a hozományt és a hitbért a házasság megkötésekor kapja a feleség, s házasságának megszűnése után az özvegyi jog biztosítása mellett az e jogcímenen kapott jószágok visszajárnak vagy kikövetelhetők a férj vagyonának örököseitől.

¹⁶ Csongrád megyei Levéltár (Szentesi Fióklevéltára) (Cs.m.L.Sz.F) közgyűlési iratok 1832. Nógrád vármegye jelentése 1150.

¹⁷ Cs.m.L.Sz.F. kg. iratok 1832. Nógrád vm. 1150.

Az özvegyi jog biztosítása során a mindennapi életben ugyanazok a problémák merültek fel, mint a hajadoni jog esetében. Az özvegyen maradt nőnek joga volt férje birtokában mindaddig benne maradni, amíg esetleg újabb házasságot nem kötött. Ugyanakkor a volt férjének törvényes örökösei is szerettek volna az örökölt birtokba bejutni, ezért a gyakorlati élet évszázadok során kialakította, hogy az örökösök és az özvegy nő megegyeztek az özvegyi jog mértékében, s így a nő tulajdonképpen hasznélvezeti jogát a törvényes örökösök korlátozni tudták. Ha a felek megegyezni nem tudtak, bírósághoz fordulhattak a kérdés rendezésével. Miután az özvegyi jog mértékének megállapítása címén túl gyakran pereskedtek az örökösök és az özvegy feleség, a 10. Articulusban megpróbálták a kérdést törvényileg rendezni, s kimondták, hogy "mindama kétség eloszlatására, amely eddig az özvegytartás pályafutása közül úgy a törvényszékeket, mint a feleket elfoglalta, jóindulatú királyi jóváhagyás bekövetkeztén a Karok és Rendek elhatározzák, hogy a jövőben az özvegytartás mennyiségének meghatározásában, akár vannak gyerekek, akár nincsenek, *a férfi javak évi tiszta*, a férj halála után azonnal elkészítendő hiteles összeírás útján kinyomozott jövedelmének a mértékét megszabják..."¹⁸

A javaslatban szereplő kulcs a férj évi jövedelméhez szerette volna igazítani az özvegyi jog mértékét, mondván: "Évi hatezertől 24 ezer forintos jövedelemig a törvény alapján *negyedrészt* határozassék meg özvegytartásként". Mindez azt jelenti, hogy 1795-ben a jogi deputáció tagjai a női különjogok közül a leánynegyedet, a hajadoni jogot és az özvegyi jogot is *egységesen* az apai/férji vagyon negyedrésztében igyekeztek meghatározni. Az özvegyi jog korlátozásával kapcsolatban még megemlíthető, hogy az 1830-ban kinyomtatott módosított változatban is megmaradt oly módosítással, hogy a gyermek nélkül maradt özvegy nő férje birtokának *felében* bennmaradhatott. A későbbi megyei vélemények egy része indokoltnak tartotta az özvegyi jog korlátozását, más része viszont kifejezetten ellenezte, mondván, "jobb a régi szokásnál megmaradni... és az özvegyi jussnak minden összeszorítás nélkül való meghagyatását oly móddal ajánlja, hogy az illető örökösök mint eddig, úgy ezentúl is csak a törvény útján kereshessék az özvegyi illetőségnek összeszorítását",¹⁹ vagy ahogy Szolnok vármegye fogalmazott, "az özvegy özvegyi jussa fejében megholt férjének jószágában maradjon, fennmaradván azonban az örökösöknek azon jussa, hogy a Hármaskör Törvény Könyv 1-ső Rész 48-ik címje esetében az Özvegyet maga illetőségére szoríthassák."²⁰ Köztes megoldást javasolt Zala vármegye: "ahol az elhalt férjnek elegendő értéke maradt, ott özvegyi tartás fejében az özvegy, férjének csak fele értékét tarthassa meg, az olyan kis vagyonú nemeseknél pedig, kiknek minden vagyonuk alig voltak elegendők az élethez ... az özvegy, férjének minden javait tartása fejében kezénél megtarthassa."²¹

Az özvegyi jog mellett a 10. Articulus az özvegynek járó *hitberről* (dos) rendelkezik. Werbőczy megfogalmazása szerint a hitbér az, "amit a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhálásaért a férjnek javaiból adnak," (I. 93.) majd folytatja, hogy a hitbér a "törvényesen férjhezadott nőknek díja, melyet a férjek felmenő józágaiból és

¹⁸ P.L.C. Art. 2. §. Ad tolledum itaque omne dubium, quod hactenus circa ementionem vidualis intertentionis, et Judicia, et Partes occupabat, accedente benigno annutu Regio decernunt SS. et OO., ut in posterum in definienda quantitate vidualis intertentionis, seu adsint Proles, seu non, annui Bonorum Maritalium puri proventus, per fidedignam Conscriptiorem, illico post fata Mariti perendam eruendi, cynosuram praestent, clavis autem, ubi contractus matrimoniales aliter non regulant, sequens erit.

¹⁹ Cs.m.L.Sz.F. kgy. iratok 1832 Nógrád vm. 1150.

²⁰ Cs.m.L.Sz.F. kgy. iratok 1833 Szolnok vm. 687.

²¹ Cs.m.L.Sz.F. kgy. iratok. 1833. Zala vm. 66.

birtokjogaiból s állásuknak megfelelően, házassági kötelességük teljesítése fejében szókás nekik adni."

A 10. Articulus a hitberről annyit mond, hogy az özvegynek járó, a férj által a feleségnek a házasság alkalmával halála után kifizetni kötelező összeg, *a férj úgy ingó, mint ingatlan, akár örökölt, akár szerzett javai értékének tizedében.*"²² A hitbér esetében is, akárcsak az özvegy jonál a jogi bizottság megkísérelte egységesíteni és a rendi ellátástól függetleníteni a kifizetendő összeget. Nem mondhatta 1795-ben, hogy a feleségnek járó hitbér mértéke a férj vérdíjához igazodik, hanem a férj vagyonának meghatározott mértékét próbálta meg általános mértékként megszabni. Ugyanakkor, bár a hitbér kifizetése a férj egész vagyonát terhelte, mégis, ha lehetett a szerzett vagyonból kellett teljesíteni s csak ha ez nem volt; akkor lehetett az ősi vagyonból kielégítést szerezni.

A javaslat továbbra is ismeri a törvényes hitbér (dos legalis) mellett a szerződéses hitbért (dos scripta), sőt az ellenhitbért (contrados) is. A törvényes és a szerződéses hitbér egymáshoz való viszonyában továbbra is megmaradt az a szabály, hogy ha házasságkötéskor a férj szerződésben határozta meg feleségének járó hitbérét, akkor az kizárta a törvényes hitbér létét. Sőt amennyiben a szerződéses hitbérként magasabb összeg lett meghatározva, mint amennyi ténylegesen járna, az a magasabb összeg kizárólag a férj szerzett vagyonát terhelte. Örökölt vagyonból kizárólag a törvényes hitbér összegét lehetett lekötöni.²³

A hitbér a férj halála után illeti meg a feleséget, és a javaslat értelmében "a férj életében *a feleségnek még halál esetén sem lehet rendelkezni*, hanem a férj korábban elhalálozván nyeri el az özvegy az afeletti rendelkezés lehetőségét".²⁴

Ez a megfogalmazás azt jelenti, hogy a törvényes házasság megkötésével hiába nyeri el a feleség a hitbér igényt, ha időben korábban hal meg férjénél, a neki járó hitbér összegéről nem rendelkezhet. Werbőczy rendelkezése szerint, "az asszony halálával hitbérét az keresheti és követelheti magának, aki a vérrokonság ágán hozzá legközelebb áll."²⁵ A két rendelkezés, ha helyesen értelmezzük nem mond ellent egymásnak, mert ha az asszony előbb hal meg, akkor rendelkezési joga ugyan nincs, de törvényes örökösei követelhetik a hitbér összegét férjétől, ha viszont túléli az asszony a férjét, akkor közvetlenül neki jár a hitbér összege, amelyről azután akár végrendeletet is készíthet. A mindennapi életben megmutatkozó jelenségek viszont azt mutatják, hogy ha a feleség halálával szűnt meg a házasság, akkor örökösei igen gyakran csak per útján tudták anyjuk hitbérét maguknak megszerezni. Erre a veszélyre figyelmeztet még 1830-ban is a Zala megyei vélemény, amikor azt írják: "minthogy azon kérdés, ha valjon a férjénél előbb meghalálozó feleség jegypénzéről (hitbért kell ezen érteni) szabad rendelést tehet-e? Még most is kétes vitatások tárgya és csak a Királyi Curianak világos ítéletén alapul azon vélemény, hogy a törvényes jegypénz ilyen esetben is szabad rendelkezése alá

²² P.L.C. X. Art. 3. §. Dos legalis, seu summa per Maritum Uxori occasione Connubii post fata sua numerari obligata, in decimalitate valoris Bonorum Mariti, tam mobilium, quam immobilium, seu avitorum, seu aquisitionum (supputatis tamen praevis supputandis) condigna aestimatione mediante eruendi, consistet.

²³ P.L.C. X. Art. 5. §. Scripta dos legalem excludit, et ubi adsunt acquisita Mariti, major etiam legali Dote, ex avitis vero nunquam major legali Dote obligari poterit, adeoque simul et scriptam, et legalem Dotem exigere nunquam erit licitum.

²⁴ P.L.C. X. Art. 6. §. Dos seu legalis, sive scripta, nonnisi post fata Mariti Uxori competet, neque de ea vivente Marito Uxoribus integrum erit etiam mortis causa disponere, verum praemortuo Marito Vidua liberam super illa obtinebit diponendi facultatem.

²⁵ Tripartitum: I. 93. 6. §.

tartozzék az Asszonyoknak: *részben a hiányosságot elhatározó törvény által pótolni szükséges*".²⁶

A nógrádiak a zalaiak által hiányolt törvényi rendelkezést 1830-ban úgy javasolták pótolni, hogy miután "a feleségeknek a 1-ső rész 93. címje szerint is csak a férjnek halála után támad valóságos keresetek a hitpénz megszerzésére, ha a feleség előbb halt volna meg, atyafiainak nincs keresetök a törvényes hitpénz eránt, s mind ez, mind pedig az egyességbeli testamentum nem léte esetében, mint szerzemény az 1687. esztendei 11. Cikkelyben fundált kölcsönös házastársi örökösödés erejénél fogva, a férjre visszaesik".²⁷

Az 1830-ban megfogalmazott vélemények magánjogi rendszerünkben meglévő joghézagok létét jelzik, melyeket sajnos minden módosítás ellenére a 1795. évi reformmunkálatok sem tudtak eltörölni.

Meglepő szabályozást fogalmaz meg a 10. Articulus 7. §-a. "Hitbér és özvegytartás egyszerre nem követelhető, és ezért ha az özvegy akár részben, akár egészben a férji javakban özvegytartás címén bennmarad a törvényes vagy a szerződéses hitbért a férj örökösének nem kell kifizetni, hacsak a házassági szerződésekben másként nem egyeztek meg." Werbőczy ugyanakkor ezt úgy határozta meg, hogy az özvegyet "mindaddig, míg elhunyt férjének neve és címe alatt éli özvegysége idejét és más házasságra nem lép, más hitbérenek kiszolgáltatása mellett sem lehet férjének fekvő jószágából birtokjogából és lakházából meg udvarából kizárni."²⁸ Az új javaslat rendelkezése azért kérdéses, mert az özvegyi jog és a hitbér egymásmellettségét zárja ki még akkor is, ha a törvényes örökösök az özvegyi jog meghatározott mértékére korlátozták az özvegyen maradt feleséget. Ez azért tűnik "visszás" megfogalmazásnak, mert a hitbér a férj halála után, a nő tulajdonába kerül, míg az özvegyi jog kizárólag a nő használati jogát jelentette, azaz a használati jogot, a birtokjogot 1795-ben még mindig fontosabbnak tartották, mint a tulajdonjogot.

Még egy fontos kérdést próbál rendezni a hitbérral kapcsolatos törvényjavaslat, mégpedig az apával *osztatlan* vagyonszövészekben élő fiú özvegyének a jogosultságát. Ebben az esethez a javaslat megengedi, hogy az osztatlan fiú özvegye akár a törvényes, akár az írott hitbért követelhesse apósától.

A 10. Articulus ugyanakkor megtartotta a Tripartitum azon sajátosságát, hogy ahol szükséges a jobbágyok magánjogi jogviszonyairól is említés történik. Így történt ez a jobbágyok hitbérenek szabályozásával is. A jobbágyok körében is élt a moring-levél, amely a mindennapi életben az írott hitbért jelentette. A 10. Art. 11 §-a azt mondja: "jobbágyok között a dos jóllehet kötelező ősi örökségből és ingó vagyonból történő kifizetésének nincs helye, ezekből ugyanis mint az ingóság természetét megtartókból az özvegyek azoknak az utódokkal megegyező részét kapják, sőt ha egyedül maradnak teljes egészükben rájuk maradnak, ezen kívül az özvegytartást is megtartják."²⁹

²⁶ Cs.m.L.Sz.F. kgy. iratok 1833. Zala vm. .

²⁷ Cs.m.L.Sz.F. kgy. iratok 1832. Nógrád vm. 1150

²⁸ Tripartitum I. 99. 1. §.

²⁹ P.L.C. 10. Art. 11. §. Inter Colonos exsolutio Dotis etsi obligatae, ex avitis haereditatibus, et mobilibus salvis attamen praevigentibus hactenus locorum consuetudinibus) locum non habet, ex his enim; velut naturam rei mobilis retinentibus, Viduae eorum aequalem cum Prohibus recipiunt Portionem, imo si solas remanere contignat, universa ad eandem devolvuntur, intertentionem praeterea Vidualem in Domo Mariti sui, si cum successoribus in eadem permanere velit, obtinent, adeoque de dongrua, sufficientique eraum subsistentia, hac ratione per Leges provisum est.

Azaz a jobbágyok esetében is az a megoldás született, mint a 7. §-ban szabályozott nemések esetében, hogy hitbért és özvegyi jogot egymásmellett nem engedték érvényesülni.

A törvényes és szerződéses hitbér mellett a javaslat megemlíti az ellenhitbér jogintézményét, amelyet a feleség ad házasságkötéskor férjének. Az ellenhitbér azonban a törvényes hitbérrel ellentétben kizárólag a feleség szerzett vagyonát terhelte, az örökös költséget sohasem.³⁰

Az özvegyek jogairól szóló törvényjavaslat, mint említettem az özvegyi jogon és hitbéren kívül a hozományt (allatura) és a jegyajándékot (res paraphernales) is érintette. E két jogintézménnyel csak annyiban foglalkozott, amennyiben azok a házasság megszűnése után visszajártak a túlélő özvegy nőnek vagy utódainak.

A hozomány létét mindig be kellett bizonyítani, s csak akkor volt követelhető, ha annak mennyiségét és létét a házasság megkötésének időpontjára vonatkozólag bizonyították. Ha a házasság megszűnéskor bizonyíthatóan volt még a hozományi vagyonból, akkor azt a férj szerzett jószágából kellett elsődlegesen kiadni.³¹

A női különjogokra vonatkozó törvényjavaslatok elemzése is bizonyítja, hogy az 1791-ben életrehívott jogi bizottság nem tudott elszakadni feudális magánjogi rendszerünket alapvetően meghatározó jogintézményektől, és az ezeket szabályozó Tripartitumtól. Inkább a gyakorló jogászok számára próbált értelmező magyarázatokkal szolgálni. Ez azt jelenti, hogy az 1791/95-ös években magánjogi rendszerünket illetően csak reformokra volt igény. Apró lépésekkel próbáltak előrehaladni, s a szükséges intézkedéseket megtenni, de magánjogunk fejlődését visszafogó feudális jogintézményünket, az ősiséget, az adományrendszert, az ingatlanok forgalmánál érvényesülő örökbevallásokat nem voltak képesek felszámolni. Nem volt meg az a forradalmi lendület, amely ezt megtehetné volna, s ezáltal új, polgári alapokra helyezte volna magánjogunkat. Ez a magyarázata annak, hogy míg a kereskedelmi bizottságban a kor szükségleteit is meghaladó, előremutató kereskedelmi törvényjavaslat született, addig a jogi deputáció csak egyes magánjogi törvényjavaslatokat volt képes előkészíteni. De mindezek ellenére mondhatjuk, hogy az 1791. 67. tc. által kiküldött jogi bizottság is megtette azt a lépést, amely magánjogunk kodifikációjához elvezethettek volna.

³⁰ P.L.C. 10. Art. 12. §. Contra – Dos, seu summa per Sponsam occasione Matrimonii Sponso obligata, quatum in scripto contractu fundata, Privilegio Dotis legalis non gaudet, et semper ex acquisitis Uxoris, ac onnisi in horum defectu ex avitis se obligantis, quorum tanem decimam partem valoris excedere non poterit, exsolvenda veniet.

³¹ P.L.C. 10. 13-19. §.

MÁRIA HOMOKI NAGY

DIE ANFÄNGE DER PRIVATRECHTLICHER KODIFIKATION
IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Auf Grund des Gesetzartikels 67 von 1791 hatte die Nationalversammlung neun Kommissionen (*regnicolaris deputatio*) delegiert, um diejenige Gesetzesvorlagen und Reformvorschläge zu erstellen, die am Ende des feudalen Zeitalters als nötig geachtet worden waren. Die Ausschüsse arbeiteten bis 1795, aber zufolge der Entwicklungen der französischen Revolution wurden die Entwürfe von dem erschrockenen Hof und Adel der Nationalversammlung zur Diskussion nicht vergelegt. Die Arbeit der Ausschüsse wurden erst 1830 hervorgehoben, nachdem die Nationalversammlung neue Reformausschüsse delegiert hatte, die von den entworfenen Gebrauch machen wollten.

Die Aufgaben der *deputatio juridica* umfassten die Modernisierung des Systems der Justizorgane, die Reform des Prozessverfahrens und die des Privatrechts, die Ausarbeitung eines Strafgesetzbuchentwurfes.

Der erwähnte Gesetzartikel 67 v. 1791 enthält eine Fülle von guten Absichten und schönen Worten über die privatrechtliche Kodifikation.

Da das ganze ungarische Privatrecht von Schranken bestimmt war — und zwar im Sachenrecht durch das *Donatiosprinzip*, im Familien-, Erb- und Schuldrecht durch das *Avizitätsprinzip* und im Personenrecht durch die *Standesprivilegien* und die *Feudallasten* — eine (inhaltliche) Veränderung wäre nur durch eine vollständige und durchgreifende Neuordnung möglich gewesen.

Die privatrechtliche Kodifikation im engeren Sinne — die Zusammenfassung des gesamten Privatrechts in ein allgemeines und ausschliesslich geltendes Gesetzbuch — wurde in Ungarn erst 1848 auf die Tagesordnung gesetzt.